

התהמר של האירוניה

מאת זוד פישלוב

נתן זך: צפוניות מזרחית, שירים, 1978-1987; הוצאת הקיבוץ המאוחד, תשל"ט.

לשרטט את עקרונות הפואטיקה של נתן זך ולהיזקק עקרונות אלו בהרחבה ובפרוט על-פי ספריו הקודמים: לבחון את ספרו החדש "צפוניות מזרחית" ולהתוודע מה נשאר קבוע ומה זה: לתאר את פעמדו של זך בשירה העברית הנכתבת כיום, ביהם-למעמדו לפני עשרים שנה.

אכן, נושאים ובעיות היאים לעטו של מבקר, אבל, מכיון שהיום קצר, המלאכה מרובה והעורך דוחק, אסתפק בצבצה על כמה נקודות מעניינות העוררות עם קריאתו של הספר החדש. אם יאירו נקר דות אלו, ולוא במקצת, את הבעיות הנרחבות והנכבדות הנחיל - דיני.

השני שהופיע בספרו של זך הוא אירוע מעניין ומרכזי בחיי השירה שלנו - יהיה התפרצות לדלת פתוחה. מי שנבנה באולם, צווחתי לפני מספר חודשים, במסיבת הספרותית שאורגנה לכבוד הוצאתו של "צפוניות מזרחית" לאור, ונדחק בין מאות האנשים, מבורים ובעיקר צעירים, שהצטופפו בי מעברים ונתלו על המעקים, וראת אותם מקשיבים בדיכוי אובדן, הבין שלפניו אירועי ספרותי חשוב. אכן, גם קורטוב של אפטימויות נכנס ללבו; לא רק אולטי פרי יכול למלא אולמות.

מזוהית אחרת לגמרי, ספרה של מירי ברוך, "הי-דומנטיקון המר" - עיון בשיריו של נתן זך, מעיד גם הוא על פעמדו של זך בשירה העברית. בלי להתחיל לערוך של הספר, אין ספק שהוא עונה על צורך ממשי (למשל, אצל סטודנטים לספרות עברית, מורים ותלמידים בכתות הגבוהות של כתיב הספר התיכוניים) בסיכום אינטליגנטי של עקרונותיו הפואטיים של זך, מרוש של כמה שיריו הסגור פים וכר, סיכום שימשם קוראים שאינם מיומנים בקריאת שירה מודרנית ככלל ושל זך בפרט.

דווקא על רקע זה של חשיבותו ומרכזיותו של זך, כראי להעלות כמה טענות פרובוקטיביות כלפי ספרו החדש. לא רק יצירה חדשה של גורם להעלותו, חלק מן גורם שהספר, מומיך, חלק מן הועלת בהזדמנות זו או אחרת (ויסולח לי אם אינני זוכר את מראת המקום הזמן המדויקים).

את שירו Poetica ARS, בספר החדש, תוחם זך בשורה: "גנני מה שנבנה לי אתמול, בהמעת, שאליה מפנה זך שורה זו, היא כעין המוחה של שירתו, ואם אמנם מביע כאן זך משאלה אמיתית, תיר שמצבו אינו מזוהר, מה יכול להיות הסוד יותר לשירה מאשר חטא תהורה, הדריכה במקום, ההשתחוקה, תך - לכאן בא הקטרוג - אינו מצי-ליח בספר החדש החרוג מדרכו השירית עדינה; אין למצוא שום חידוש מעטיר ומעורר; השירים פמשיכים לפסוד מעדנות שבביל שהוא הוחרת כבר לפני שנים רבות ודריכה זו במקום מגיעה לעתים עד כדי פארודיה עצמית לאימודעה.

שוב האירוניה הידועה ("זך", ואירוניה - האם לא התבכתי כהשל נתן?), טוב משתקיהלשון והתחממות אלגנטיות, טוב, השימושילאישירי שיש פני תפנית אירון החזמים ברמזת השיר והשנותי" למשל לגבי זריחה, תהביר, אלוזיה, תמר

אותה כאופן מטאפורי, איננו בונים את דמותו של המשורר כיושב על מדרכה מסוימת, נרחוב מסור יים, בזמן מסויים, פתבונן באנשים מטיימים וכר, אלא כמדגימה, ובאופן מטאפורי, את מצב ההתי-בוננות-הצד, העמידה הקונטמפלטיבית מול זרם ההתרחשויות.

אין ספק שגם בספרו החדש ניתן למצוא תימה זאת של העימות הלא-סתור בין עולם אטום ותוד-עה-מבקשת-משמעות, אבל אותו מתח ישן וזכה לתחינות חדשה על ידי עיצובו, בחלק מן השירים, באופן קונקרטי יותר. נמסרות לנו תמונה, ארועים, אנשים קונקרטיים, כאשר מולם נוכחת דמותו (או נקודת-הצפייה) הקונקרטי של המשורר הקולט מציאות זאת ומנסה, יחד אתנו, הקוראים, לקשר, להבין, למצוא את, "הסעם הממסיק" לקיומם.

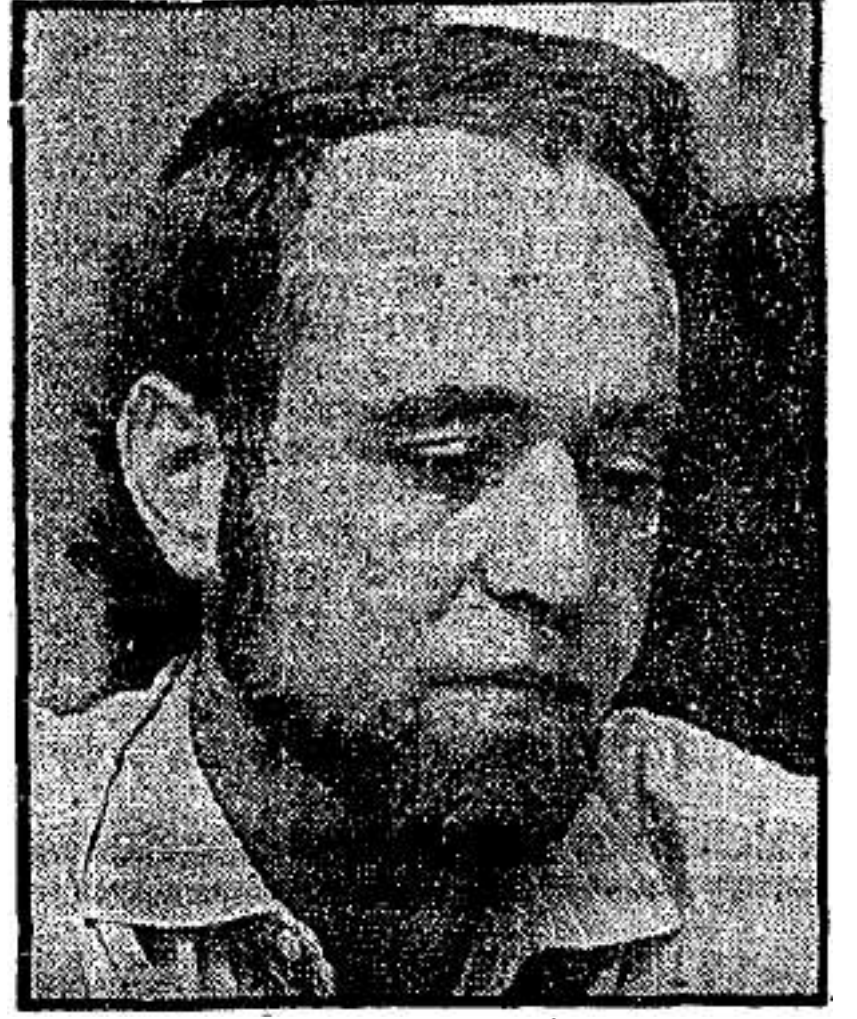
למשל בשיר "כל שעה" שותחת השורות הראי שונות בהכללתו של המצב הבסיסי: "כל שעה היא שעה פתמית / אין בה יותר תעלומה" אבל הוא אינו מסתפק בהכללת אלא מתחיל בהצמדות אל האירועים הקונקרטיים: "מאשר בחסון הוה, שעוריי הנהיגה, / האשה בעלת השיניים המרקיבות המשי-חילה / אטרות על מולג כמסערה האופלית (...)

ואפילו החיך המאכיל של המלצר / מסניר את כל הפיכור כלי". (67). את בנייתו של תמונת ואירועים קונקרטיים, כמו גם את הריצמדות לנקודת הצפייה הקונקרטיה של המשורר המתבונן (לא סתם "אני מתבונן") אפשר לראות גם בשיר "עם שלמה באי הקדוש". הלך שני הבתים הראשונים: "במדרגות לחץ אל קיר האבן / הגדרת את הנוף: זה יכול היה להיות / כל מקום אבל אינו כזה. // אשה רכונה אל פתח הבית, צורה באפור, / הגבר על חספסל נאכה, אנהיה יהודית, נרגעת, / והבל בעצם זה, מה כל זה אומר?" (27) ומעניין שבהמשך אותו שיר, כאשר מובאת אמירה מוכללת על המצב הלא-סתור ("הדרי-שה למוכן / היא מדרג השיר, לא הטבע") טורח זך לשבח אותה במרכאות, כציטוט תודעתו של "האני" המתבונן המסויים במקום המסויים: כלומר, לא כהכללה ישירה שטעמו של המשורר-התהורה אלא עיצובה בתודעתו של האני הוחרו הקונקרטי המנסה להבין.

בניית דמותו הקונקרטיה של המשורר מתגברת כמובן על ידי עיצוב חלק גדול מן השירים בסיפור המסע והתלונות שערך זך; עשרים ואחד שירים בספר החומים בתאריך, או במקום ובתאריך, ואפילו אין אמת דיוק, ארכיאולוגיים" בתאריכים אלו - ואינני יודע אם יש או אין - הרי שהם סמללים תפקיד חשוב בקו חדש זה של יתר-קונקרטיזציה ויתר עיצוב בריאליטי.

קו זה מוצא ביטוי בעיצובה של עוד תימה שי-חרה בשיריו של זך, האדם היודע שקיומו מוגבל בזמן ומנסה למצוא איוושהי נקודת אחיזה מוצקה, איוושהי נחמה, ומוצא נקודה מוצקה כזאת, באופן פאראדוקסלי, בידיעה זו עצמה.

תמונת המוות, שאיתה התמודד זך, למשל ב"אני שומע משהו נופל" (מתוך הספר "שירים שונים"), אינה תמונה קונקרטיה אלא, פסודו-קונקרטיה, ו לאחר שהצלחנו להתגבר על הפראגמנטריות, הדרך

נתן זך

המקוטעת הלא מקושרת שבת נמסרת לנו הסיטואציה, את יכולים לשחזר את מצב פנישתו הראשונה של הנער עם עובדת מותו של אדם קרוב (האב נגראה) ועם תגובתם של הסובבים, כאשר, "המסקנה" שאליה מוביל השיר מסוכמת בשורה האחרונה: "שלעולם, לעולם, לעולם לא יהיה לו מנחם". מיהו הנער, מתי קרה המקרה, היכן ומתי הניבה אמו כפי שהגיבה - כל אלה הן שאלות שאין למצוא כמובן בשיר. (על אף השימוש במלים המידועות "האם", "הנער", כאילו מדובר באמת במקרה קונ-קרטי).

עיצוב זה של העמידה מול המוות אפשר למצוא באחד השירים הארוכים והיפים ב"צפוניות מזרחית" - "מזכרת לשלמה". השיר מעלה את דמותו של שלמה גורדונסקי, הוד גסיון התמודדות עם חורית העדרו, התבונניות, שרטוט אופי, וזכרונות המשר לביום בהטלת ספק לגבי יכולתם של המלים, יכולתם של התודעה, לתפוס את דמותו את האדם כפי שהיה באמת משום שה"המוות על פי דרכו מוצא אדם נפור, שלם / באופן לא טבעי, כאן כבר מתחיל הפילוף". (112) ויכולתם של השיר לבטא את האכזב, שיר זה יכול להרגיש בדרך עיצובו נקודה מעניינת נוספת. בנוסף לעיצוב בריאליטי של תימה ה-התמודדות עם חורית המוות, ויתר זך גם על דרך מסירה פראגמטית של הסיטואציה, המסירה אינה "חלקה אמנם, אבל יחסית לשירים קודמים של זך, כמו גם חלק גדול מן השירים בספר החדש, הרי זהויות של התמונה, הדמות, האירוע והקישור בין חלקיה הרבה פחות בעייתיים.

עניין זה של יתר קישוריות, הפחתת הפראגמנטי-ריות, הפרישה הגיונית של הסיטואציה והאירועים (ההישענות על קישורים מטאפיזיים אם נרצה לדייק) מוביל אותנו אל נקודת קטרוג נוספת - לא, לא שכחתי - זו שהתייחסה לאידיליות, סם בלי ספק "חוגגים" הקישורים המטאפיזיים, "הגינחיים" מע" ברים מן הסביבה אל הדמיות המאכלסות אותה, מדמות אחת אל זו שלידה, וממנה אל מי שקשורה לה. זכורת בה זכר, שוב, השוואה קטנה לא תוק: ב"שיר לאהבים הנבונים" (מתוך "כל החלב והדבש") טורח זך לבנות מסגרת סגורה, שלווה, רגועה, מאושרת, בקיצור - אידילית, אבל, חוד כדי בנייתה של מסגרת זו נורעים אלמנטים המערערים מסגרת זו, המציעים אותה באור לא סימפטי, כמערדת להרשבות, לפור ענות ולמזות ובעצם כנסיון נואש וחטר תקווה להתנונן מפני הגורמים המאיימים.

אלמנטים הרסניים אלה מוגנבים כבר לתאוריהם של זוג "האהובים הנבונים" המתגלים כמכניים, אטומים, ובזבתיים: "על משככם באין מלה (...)

יחד יעצבו את עיניהם (...)

את נשמת ידיהם שוטפים עטון / ורוח הצות" באשר היאור קושטב המאיים מוחף בהמשך: "מאוחר / ורק קור נושט בעולם" ושיאו, בהשוואתם למשורר ש"ממסוקה, לא משפע הוא שר, השלוות נצבעת באור שונה - לא עוד מצב סביבתי-חיובי, אלא כשפלט אנאויסטי, נואש וחטר סיכור (אם כי לא באופן שלילי חד-משמעי, כיאה לאירוניה של זך).

גם ב"תה מתחת לעצים", אחת האידיליות בספר שלפנינו נמצא את הבניה הכפולה של המסגרת ה-אידילית ועירעורה האיטי השיטתי. הפעם בצורת מעודת ואיסיה הרבה יותר, בתחילה מוצגת לפנינו המארת בכפיית התה: "מים רוז סמוקת הלתיים", אחר כך אנו עוברים לאשת הכומר ה"מזכרת וחולצת את ידיה / רניזה לתפקיד המארתה / היא השר קבת-טעם לא כנות" (הביטויים האנגליים a little uncomfortable bit העומדים ברקע מגבירים את מוחשיות אורחת מסיבת-התה האנגלית), משהו, אם כך השתכש אצל אשת הכומר, האפשר שהיא גם מתיסרת / על היריד שלא עלה יפה, הדמות הבאה היא סרוטטור, שספרו החדש על שקספיר / לא זכה לשכחי הבקורת", הדמות הבאה היא זו של ג'ק וילר, "שיא ברימוס / המנהל רובן עם פס קורמק, / שבעלה משרת באירלנד" (...)

דוחת השמעה אילמת", וכך מצטברים, אחד אחד ובאין רואה, לפחות לגבי זה הרואה על פני השטח, אלמנטים של אומללות, כשלון, בגידה, מלחמה, קנאה וכר, אלמני סים אלה מוגנבים, כבדרך אגב, במאמרים פוסטריים, כמשפטים סמלים, אבל אם עד עתה יכולנו להתעלם טהם, הרי הדמות הבאה כבר מקשה על שמירת המסגרת האידילית: "בת בעל בית הטלון ניצל גריש / אשר תתאכר בראמבר (...)

תריפים פחת מאלו שנקשרו לגיל גריס. דווקא בגלל העקרון הדומה העומד בבסיס שני השיר רים מתבלטים ההבדלים; שם, אהובים נבונים", לא קונקרטיים, "המשורר", גם הוא מוצג רק כפיצוג אופן תיחחות, לו קונקרטי, ב"מסיבת-התה המאוימת, עם דמויות מסוימות, ולא סתם, "משורר" אלא נתן זך ה-מתארה במסיבת-התה ב"שיר לאהבים הנבונים" ה-משורר אינו שייך לתמונת-המצב הכללית של האור הבים, הוא חוצני ביהם לתמונה הנכבית, בעוד שב"תה מתחת לעצים" הוא כמובן חלק מן התמונה, חלק מן ההתרחשות: "ביום א' בעוד חודש או שנתיים / תשוב התפורה והתנפס / לה / למעט כמה נוכחים ואחר תלפזר לדרכת, / אל נקרים מאחר למוקדם, / מנחה נוכרים שמעבר לים, / מים רוז סמוקת לחיים / כולה קורנת מאושר / רוכבת אל ערובת האמטר / להושיפ גם לי זך קסן".

היחס זה, של הויתור, ולעיתים גם של הקיטוע, לטובת הקישור המטונימי יכול להראות כאיבוד מור-כבות (הרכה יותר פשוט לשחזר את הסיטואציה המעוצמת אבל עניין זה מאוזן בלי ספק במעודנות ובאלגנטיות של בניית התייחחותינו והיסוסינו, ה-אם תמונה אידילית לפנינו או לא.

מכל מקום, קריאות הקרב" בדבר דריכה על המקום אינן תורמות להבנה ולשיטוט הוגנים. ייתכן שהדברים היו נראים קצת אחרת אם היינו נתונים בעיצומה של צמיחת גל החרש שמעיר בשירת ה-עברית הצעירה; ייתכן שלאורו היתה שירתו של זך, על אף ההיסטים המעניינים שעליהם ניסיתי להצביע נראות כאנאכרוניזם. למוולו של זך, ואולי גם למולנו, גל המפכני כוח לא נראה בסביבה, ושירתו של זך יכולה לתפוס את המקום המרכזי המגיע לה (הוא פשוט משורר טוב) ואנחנו יכולים להעריכו בלא שעינינו תהיינה סצועות במימו של גל חדש.

ועדיין אני חייב כמה מלים על אחת התופעות הפיקאנטיות" בספר שלפנינו: השירים הפוליטיים, ראשית, יהיה זה מטעה לחפש בשירים אלו הכרזות, תיות, אמירות ומשפטיים ושטטנות פלאקטית; ל-פחות במישור הלשוני אלו הם השירים הגדושים ב" יותר בשעשועים, התאכמותיות, לשון נוסל על לשון, סרוק צרופים כבולים וכר, שנית, את העמדות המר בעות בשירים אלה, המתחיים אל האקטואליה ה-פוליטית, ניתן לאשין כחיצים סאטיריים נרגזים ורקקנינים יותר מאשר כשירה אידאית-פוליטית (מא" קובסקי, ברסט, פן, רטוש - אם למנות כמה שמות מקרים), ולא במקרה. בהתחשב במעמדו הספקניתי האינדיבידואליסטי של זך, דרגת המעורבות ה-מאקסימלית שאפשר לעשות לה, משרו - ואותה אנו מקבלים - היא הצעקה והחץ המלגלג ששולח מי שדרכו על רגלו, ואם הענינו למצב שבו משורר כזך כולל בספר שיריו את חיצו הסאטיריים, כנראה שהמצב תמור.

בסיטוא שלפני רשום להתחייס לשירי ה-Ars Poetica בספר ולבדוק את היחס בין ההכרזות המימשש, לרפוש לכך שגיטוי קפדני יותר לא היה מויק לרסה הבללית, ולהעיר על מה שנראה לי כבעית להתחדדות יותר בדימוי העצמי האינטלקטרי אלי-תרבותיאנגליאוטי שוך מטפה בספר שלי פגינה, אבל, השאלה היא של גבול / היחס מרחי כפי שכותב זך בפתח שירו, "תימות וסופסמות או על נבולות הלשון הפיוטית", לכן גסיים.

- ה ק ר ו ת
- 1. לאחר שידים שיצוטטו מספר זה, יצויין מספר ה-עמוד, יתר השירים לקוחים מן הספרים, "שירים שו" גים", הוצאת הקיבוץ המאוחד, תשל"ד. ו-כל החלב הודבש", הוצאת עם עובד, 1971, כל ההדגשות להלן - שלי.
- 2. מירי ברוך: תרומנטיקון המר עיון בשיריו של נתן זך; אלף - הוצאת ספרים בע"מ, תל-אביב, 1979.
- 3. גישוח זה לקוח מתוך מאמרה של ידה ב"מסרת דאנטס, לא לדמות השיר של נתן זך; "סימן קריאה" מספר 9, עמ' 379-390. המאמר מנתח ומתאר עקרון זה ביהס לאלוזיה אצל זך, תוך התמקדות בשיר "דאנטס, לא", גיטוחים דומים ב-יחס לעקרון של "השימושילאישיושי" הדגמתו במישורים שונים אפשר למצוא בספרה של מירי ברוך.
- 4. לעניין המסע, השיבה באנגלית, "בלות", החורה לארץ וריחם, לכל אלה - עניין מרכזי בספר ש-לפנינו - נראה לי מעניין במיוחד השיר "גלות ורעמה ושתיקה", המעלה בעיות אלו תוך התייחחות סות ליצירתו וחיו של גיימס ג'יפס, אבל זה כבר שוח מאמר נפרד.